

FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI

**Filologiya fanlari doktori Odiljon Bozorovning
75 yilligiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy
anjuman materiallari**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
O'ZBEK TILI KAFEDRASI

FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI

*(Professor Odiljon Bozorov tavalludining
75 yilligiga bag'ishlanadi)*

QO'QON, 2023-yil

UO`K 678.744.32:665.71
KBK 35.514

Tahrir hay'ati:

Xodjayeva D. Sh. (f.f.n.,dotsent), Bozorov O.O. (f.f.n.,dotsent), Jo'rayev N.S. (dotsent), Mo'minov S.M. (professor), Mengliyev B.R. (professor), Sobirov A.Sh. (professor), Shahobiddinova Sh.Yu. (professor), Nabiyeva D.A. (professor), Iskandarova Sh.M. (professor), Uluqov N. (professor), O'rayeva D.S. (professor), Qobilova Z.B. (professor), Jamoliddinova D.M. (professor), Mirzayeva S.R. (professor), Kamayeva R.B. (professor, Rossiya), Namatov M.A. (professor, Qirg'iziston), Asaluddin Bawer (professor, Afg'oniston), Kadir Atlansoy (professor, Turkiya), Xasanov A. (dotsent), Yigitaliyev U. (dotsent), Rahmatullayeva D.Sh. (dotsent), Toshxo'jayeva Sh. (dotsent).

Mas'ul muharrirlar:

I.S.Madrahimov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Sh.T.Akramov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Nashrga to'plovchi va tayyorlovchilar:

M.O.Raximova(PhD, Dotsent),
S.Usmonova(PhD katta o'qituvchi),
M.M.Nasirov,
S.A. Raximov

Taqrizchilar:

A.Mamajonov, filologiya fanlari doktori, professor;
M.K.Hakimov, filologiya fanlari doktori;
U.E.Rahimov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI: (Professor Odiljon Bozorov tavalludining 75 yilligiga bag'ishlanadi): maqolalar to'plami; Qo'qon, 2023. – 560 bet.

Ushbu to'plamda filologiya masalalari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, professor-o'qituvchilar, ilmiy izlanuvchilar, magistrantlar hamda iqtidorli talabalarning o'zbek, ingliz, rus, turk filologiyasi hamda metodikasi masalalariga bag'ishlangan ilmiy-uslubiy maqolalari jamlangan.

"Filologiyaning dolzarb masalalari" ilmiy maqolalar to'plami filologiya fanlari doktori, professor, zukko tilshunos olim Odiljon Bozorovning yorqin xotirasiga bag'ishlangan bo'lib, tilshunos, adabiyotshunoslar, filologiya ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, shuningdek, magistrantlar va shu sohaga qiziquvchilarga mo'ljallangan.

ISBN: 978-9943-8292-1-3

"Classic" nashriyoti

SO'Z BIRIKMASI LISONIY QURILISH QOLIPLARIDAGI UMUMIYLIK

Annotatsiya: Maqolada so'z birikmasining substansial tadqiqi bilan bog'liq so'z birikmasi umumiy lisoniy sintaktik qoliplarini aniqlash masalasi $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi va u birlashtiradigan xususiy qoliplar misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: so'z birikmasi, substansial tahlil, sintaktik qolip, umumiylik, xususiylik.

Аннотация: В статье проанализирован вопрос определения общих синтаксических моделей словосочетания, связанный с субстанциальным исследованием словосочетаний, на примере $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ и частных видов, которые она объединяет.

Ключевые слова: словосочетание, субстанциальный анализ, синтаксическая модель, общность, частность.

Annotation: The article analyzes the issue of defining general syntactic models of a word combination related to the substantive study of phrases, using the example of $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ and the particular types that it combines.

Key words: phrase, substantial analysis, syntactic model, generality, particularity.

O'zbek tilshunosligida so'z birikmasi sintaksisining substansial tahlili natijasi o'laroq nutqda voqelashgan muayyan so'z birikmalari lisoniy sintaktik qolip(LSQ)lar hosilalari sifatida baholanishi hozirgi kunda ilmiy yangilik emas. Ayni paytda, til egalari nutqidagina muvaqqat "yashash" va har bir voqelanishida turli ma'nolardan tanlangan qirralarini namoyon qilish so'z birikmalarini lisoniy sintaktik birlik maqomidagi LSQlarga qarama-qarshi qo'yadi. Ularni voqelashtiruvchi LSQlar o'zbek tilida so'z birikmasi hosil qilishga xoslangan lisoniy imkoniyatlar sifatida tilning sintaktik sathida tayyor turadi. [2;3] So'z birikmasi hosil qiluvchi LSQlar nafaqat tayyorlik, balki umumiylik, o'zgarimaslik, zaruriylik, takrorlanuvchanlik xususiyatlariga egaki, bu xususiyatlar LSQ va so'z birikmasi orasidagi ziddiyatlar zanjirini hosil qiladi. LSQga xos umumiylik va so'z birikmasining alohidalik xususiyatlari yuzaga keltiradigan ziddiyat bu zanjirda muhim halqani tashkil qiladi. Maqsadimiz LSQ va so'z birikmalarining ziddiyatli tabiati xususida bahs yuritish emas, zotan, bu muammo tilshunoslikda allaqachon yechilgan. Shunday ekan, LSQlar so'z birikmasi lisoniy sintaktik qurilishini qay darajada umumlashtiradi? Bizni qiziqtirgan savolning javobini $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi aks ettirgan umumiylikni aniqlash orqali topish mumkin.

$[I^{q.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qaratqich kelishigi shaklini olgan tobe vaziyatdagi ismlarning egalik shaklida hokim vaziyatni egallagan ismlar bilan birikishi asosida yuzaga keladigan [qaratuvchi-qaralmish] ma'noli so'z birikmalarining LSQidir. Bu LSQ til sathida lisoniy sintaktik birlik maqomiga ega.[2] Negaki, o'zbek tilidagi [qaratuvchi-qaralmish] ma'noli so'z birikmalarining umumiy lisoniy sintaktik qurilishi uning sintaktik mohiyatini belgilaydi.

Odatda, talabning daftari, yuzning yarmi, yaxshilikning oqibati, kichikning izzati, ko'ylakning yangisi, yemoqning qusmog'i, momoqaldiroqning gumbur-gumburi kabi so'z birikmalari mazkur qolipning hosilalari sifatida qaraladi. Biroq nutqda turli kommunikativ ehtiyoj tufayli voqelanuvchi *terimchilardan ilg'ori, tinglayotganlardan ikkitasi, mingdan biri, donolardan ulug'i; fizika fani, gul do'koni, bahor fasli, Buxoro shahri* kabi so'z birikmalari borki, ularni ham ushbu qolip hosilalari deb baholash mumkin.

Bizningcha, *terimchilardan ilg'ori, tinglayotganlardan ikkitasi, mingdan biri, donolardan ulug'i* tipidagi so'z birikmalarida [butun-qism] ma'nosi ifodalanib, $[I^{ch.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi asosida hosil bo'lsa ham, bunday birikmalardagi tarkibiy qismlarning birikish usuli va birikuv natijasi $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi mohiyatida umumlashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki bu birikmalarda ham tobe va hokim a'zolarining lug'aviy asoslari ismlardan, tobelanishni ta'minlovchi morfologik omil kelishik $[I^{ch.k.}]$ va egalik $[I^{e.k.}]$ kategoriyalari ko'rsatkichlaridan iborat bo'ladi. Shuningdek, $[I^{ch.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi hosilalarigagina xos [butun-qism] ma'nosi $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi mazmunida mujassamlasha oladi. Zero, qolip mazmuniga tegishli [qaratuvchi-qaralmish] ma'no munosabati serqirra bo'lib, *qarashlilik, ajratish-saralash, subyekt-harakat, shaxsga tegishli predmet* ma'nolari sirasida [butun-qism] ma'nosini ham qamrab oladi.

Qiyoslang: *mingdan biri – mingning biri* [butun-qism]; *tinglayotganlardan ikkitasi – tinglayotganlarning ikkitasi* [to'da-qism]. Demak, qiyoslangan so'z birikmalarini lisoniy sintaktik va ma'noviy xususiyatlariga ko'ra bir umumiy qolip, ya'ni $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ ning hosilalari deb baholash mumkin.

Oldin e'lon qilingan ishlardan [1;2] *gul do'koni, bahor fasli, o'zbek tili, fizika fani, shaxmat o'yini, tarix muzeyi, adabiyot muallimi, sport maktabi, Buxoro shahri, Orol dengizi, "Sarob" romani* singari so'z birikmalari $[O^{b.k.} \sim O^{e.k.}] = SB$ qolipining [tur-jins] ma'noli hosilalari ekanligi ma'lum. Muhim tomoni shundaki, bu qolip mahsuliga xos ma'noviy va lisoniy sintaktik xususiyatlar ham $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipida umumlasha oladi. Zero, $[O^{b.k.} \sim O^{e.k.}] = SB$ qolipi aks ettiruvchi tobe vaziyatdagi bosh kelishikli ot leksemalarning hokim vaziyatdagi egalikli ot leksemalarga birikish usuli o'ziga xos bo'lsa-da, $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipida mujassamlashgan birikish usulining xususiy ko'rinishi sanaladi. Negaki, $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi ham shaklan, ham mazmunan $[O^{b.k.} \sim O^{e.k.}] = SB$ qolipi va uning

mahsulini qamrab oladi. Buni quyidagi hosilalarni qiyoslash orqali aniqlash mumkin: *odamning olasi* – [tur-jins] – $[I^{q.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$;

odam olasi (Odam olasi ichida.(M.)) – [tur-jins] – $[I^{b.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$.

Yuqorida ta'kidlangan *qarashlilik, ajratish-saralash, subyekt-harakat, shaxsga tegishli predmet* (v.h.) ma'nolari sirasida [butun-qism] ma'nosi kabi [tur-jins] ma'nosi ham mavjud. Aytish joizki, $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi mazmuniga xos umumiylik ham [tur-jins] ma'noli so'z birikmalari uning xususiy ko'rinishi ekanligini tasdiqlaydi.

Demak, o'zbek tili lisoniy sintaktik sathida $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi lisoniy sintaktik birlik maqomida turadi. Mazkur qolip mohiyatida [qaratuvchi-qaralmish] ma'noli so'z birikmalarini hosil qiluvchi $[I^{q.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$, [butun-qism] ma'noli so'z birikmalarini voqelantiruvchi $[I^{ch.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ va [tur-jins] ma'noli so'z birikmalarini yuzaga chiqaruvchi $[O^{b.k.} \sim O^{e.k.}] = SB$ qoliplari aks ettirgan lisoniy sintaktik qurilish umumiylik-xususiylik aloqadorligi negizida umumlashtiriladi. Shuning uchun lisoniy tizimni tashkil etuvchi sintaktik sath birliklari sirasida $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ qolipi [qaratuvchi-qaralmish], [butun-

qism], [tur-jins] (shu kabi boshqa) ma'noli so'z birikmalarini yuzaga chiqaruvchi va mazkur nutqiy sintaktik birliklarga xos lisoniy qurilish xususiyatlarni yuksak darajada umumlashtiruvchi LSQ sifatida alohida o'ringa ega. Binobarin, $[I^{q.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$, $[I^{ch.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$, $[O^{b.k.} \sim O^{e.k.}] = SB$ qoliplarining lisoniy sintaktik sathdagi maqomi $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ LSQiga nisbatan belgilanadi va ular $[I^{k.k.} \sim I^{e.k.}] = SB$ LSQining xususiyliklari sanaladi.

ADABIYOTLAR:

1. Назарова С. [Жинс-тур] муносабатини билдирган сўз бирикmalари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. – №3. – Б.69-71.
2. Назарова С.А. Сўз бирикмаси синтаксиси субстанциал талқинда. – Тошкент: Фан, 2015. – 112 б.
3. Nazarova S.A. Occurs of Paradigmatic Relationship in Objective Associations. International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science. – USA, Philadelphia. Issue: 11, Volume:79. – e-ISSN: 2409-0085, November 2019. – P.474-477. <http://T-Science.org>

*Madrahimov Ilhomjon Sobirovich,
Qo'qon DPI dotsenti, filologiya fanlari nomzodi,
Sobirova Muzayyana Ilhomjon qizi,
Qo'qon DPI talabasi*

TASNIF BILISHNING BIR USULI SIFATIDA

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasniflashga tadqiq etiladigan obyektlarning yig'indisiga qaratilgan bilimlarni tizimlashtirishning umummilliy usuli sifatida qaralgan va tasnifni bilishning usullaridan biri ekanligi e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: tasniflash, formal tasnif, sun'iy tasnif, umumiylik, farqlash, iyerarxik munosabatlar, mumtoz mantiq, mantiqiy kategoriya.

Аннотация: В данной статье классификация рассматривается как общенациональный метод систематизации знаний, ориентированный на совокупность исследуемых объектов, и признается одним из способов познания классификации.

Ключевые слова: классификация, формальная классификация, искусственная классификация, общность, дифференциация, иерархические отношения, классическая логика, логическая категория.

Abstract: in this article, classification is considered as a nationwide method of systematization of knowledge, focused on a set of objects to be studied, and is recognized as one of the ways of knowing classification.

Keywords: classification, formal classification, artificial classification, generality, differentiation, hierarchical relations, classical logic, logical category.

Har bir fanda tasnifning alohida o'rni bor. Obyektni tasniflash usuli bilan o'rganish bu bilim olishning an'anaviy usulidir. Tasnif fanda rivojlanishning ma'lum bosqichida – tadqiq predmetini baholash yoki qayta baholashga, ilmiy terminning pog'onali munosabatini aniqlash va tadqiq obyektini orasidagi munosabatlarni yuzaga

MUNDARIJA

SO'ZBOSHI O'RNIDA D.Sh.Xodjayeva ODIL OLIM DOIM BARHAYOT	3
--	---

TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIK NAZARIYASI MUAMMOLARI

Sobirov Abdulhay Shukurovich, "QORA QUTI" SIRLARIDAN BOXABAR BO'LGAN FAYLASUF TILSHUNOS	6
Yormatov Isomiddin Turg'unovich, HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA POETIK OLAM KATEGORIYASINING NAZARIY TAVSIFI	10
Mirzayeva Salima Raimjonovna, Abdullayeva Xurshida Ne'matjonovna THE SPECIAL FEATURES OF MAGIC FAIRY TALES	13
Zebo Qobilova, AMIRIY VASFIDA	16
Dilrabo Quvvatova, Gulhayo Shokirova MUSTAQILLIK DAVRI O'ZBEK DOSTONLARI POETIK SINTAKSISIGA XOS AYRIM JHATLAR	19
Наматов Мирлан Аманович Адильбекова Эльмира Сейтимовна «КУТАДГУ БИЛИГ» И МАНИХЕИЗМ	22
Наматов Мирлан Аманович Адильбекова Эльмира Сейтимовна МАМЛЮКИ	28
Saidov Yoqub Siddiqovich, JAHON TILSHUNOSLIGI TARAQQIYOTIDA NAVOIYNING O'RNI	37
Davronova Shohsanam G'aybulloevna, MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING ADABIY-TANQIDIY QARASHLARI	40
Abduhamid XOLMURODOV, POKLIKKA CHORLOVCHI NIGOH	45

Kenan SEMİZ	
Abdulkadir ÖZTÜRK	
TÜRKÇENİN ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTASINDA BİR İSİM:	
АНМЕТ YESEVİ	48
АДИЛЬБЕКОВА Эльмира Сейтимовна,	
УСМОНОВА София Алимовна,	
ҚСЕЙТІМ Алина Ағайдарқызы	
КОНЦЕПТИНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАЛАРДЫҒЫ	
СИПАТТАМАСЫ	56
Миннахметова Рузана Равилевна	
БӨЕК ВАТАН СУГЫШЫНА БАҒЫШЛАНҒАН ТАТАР ПРОЗА ӘСЭРЛЭРЕНДӘ	
“ЙӨРӘК” КОНЦЕПТЫ	63
Габидуллина Фарида Имамутдиновна,	
Саидакбарова Мукаддас Мухаммадрахимова	
ТАТАР ҺӘМ ҮЗБӘК ӘДӘБИ БАГЛАНЫШЛАРЫ	
(ГИБРАҒИМОВ ҺӘМ А.КАДЫРИ РОМАННАРЫ МИСАЛЫНДА)	67
Сахабетдинова Альфина Булатовна,	
Саидакбарова Мукаддас Мухаммадрахимова	
ГАДЕЛ КУТУЙНЫҢ “ТАПШЫРЫЛМАҒАН ХАТЛАР” ПОВЕСТЕНДӘ КӨЧЛЕ ХАТЫН	
КЫЗ ОБРАЗЫ	71
Dr. Öğr. Üyesi Kadir ATLANSOY	
BURSALI İSMAIL BELİĞ VE GÜLDESTE-I RİYÂZ-I İRFÂN	74
Karimova S,	
Tursunova N,	
YIGIRMANCHI ASR ADABIYOTIDA ESSELAR	77
Zokirov Muxtorali Turdaliyevich,	
O'ZBEK VA TOJIK TILLARINING LEKSIK SATHDAGI O'ZARO	
TA'SIRI XUSUSIDA	79
Nazarova Saida Axmedjanovna,	
SO'Z BIRIKMASI LISONIY QURILISH QOLIPLARIDAGI	82
Madrahimov Ilhomjon Sobirovich,	
Sobirova Muzayyana Ilhomjon qizi,	
TASNIF BILISHNING BIR USULI SIFATIDA	84
O. Y. To'xtasinova	
OKKAZIONAL SO'ZLAR VA NEOLOGIZMLARNING O'ZARO MUNOSABATI	89